

CONTRIBUȚII EPIGRAFICE LA CUNOAȘTEREA SISTEMULUI VAMAL DIN PROVINCILE DACICE. VAMA DE LA POROLISSUM

În anul 1976, în cursul săpăturilor arheologice efectuate în complexul militar și civil daco-roman de la Porolissum (Dacia Porolissensis) *Fig. 1* a fost identificată și cercetată parțial o construcție, numită de noi provizoriu fortificație de poartă. Construcția se află pe cel de al treilea aliniament de apărare al complexului, la intrarea principală în orașul roman, lângă și la Sud de drumul roman care intra (sau ieșea) din complex. *Fig. 2*.

Dealul numit „Ferice” constituie un punct, mult mai ridicat decât restul terenului, în lanțul de dealuri care desparte pășunea satului Moigrad numită „Pomăt” de terenurile situate la Nord—Vest numite „Seliște”. Acest lanț de dealuri constituie în același timp și o cumpănă de ape între valea Pomătului și afluenții ei, care curg spre Est, spre valea Agrijului și între valea Moigradului, valea Ursoaia pe de altă parte care curg spre nord-vest, spre valea Ortelecului. Zona era acoperită cu pădure tînără, tufișuri, în unele locuri fiind vizibile urmele săpăturilor făcute de căutătorii de comori sau căutătorii de piatră pentru construcții. În capătul de sud est al punctului se afla o groapă mai mică, iar la marginea ei de Nord, spre culmea dealului, se afla o groapă mare, avînd cam 10 m diametrul gurii. Era vizibil că interiorul gropii a fost săpat, pămîntul fiind aruncat spre porțiunea din mijloc, unde a format o movilă. Spre nord-est, în direcția drumului roman, se vedea o margine mai ridicată cu aspect de val, care însă se pierdea spre colțul de Sud-Est. După curățirea terenului s-a putut constata că avem de-a face cu ruinele unei construcții cu plan patrulater. Marginile ridicate ale terenului spre nord-est, spre nord și spre nord-vest indicau, în mare, forma și chiar dimensiunile. Spre Nord se află culmea dealului, care constituie în același timp și direcția aliniamentului interior de apărare al orașului roman.

Săpături arheologice sistematice nu s-au mai executat în acest punct. În anul 1986 au fost executat următoarele săpături arheologice:

— secțiunea FH 3 I; $62 \times 1,50$ m; orientată nord-sud, cu o mică deviere spre nord-vest față de direcția principală

— secțiunea FH 3 II; $65 \times 1,50$ m; perpendiculară pe prima; de la marginea drumului roman; orientată est-vest (dar din cauza devierii primei secțiuni, are și aceasta o deviere de la direcția principală).

— secțiunea FH III 3; 13×7 m; casetă pentru intrarea în fortificația pe latura de sud; consta de fapt din trei casete longitudinale, despărțite între ele prin martori de 0,50 m

— secțiunea FH 3 IV; $6 \times 2,50$ m; casetă executată lângă capătul de est al secțiunii I, porțiunea din afara zidului, pentru descoperirea și scoaterea inscripțiilor căzute din zid

— secțiunea FH 3 V; casetă de 7×7 m; executată în interior pe lângă zidul de nord, porțiunea centrală, pentru degajarea turnului.

În anul 1987 au fost executate următoarele săpături arheologice:

— secțiunea FH 3 VI; $10 \times 7,50$ m; constînd din trei casete paralele și egale de 10×2 m, despărțite între ele prin martori de 0,50 m; peste colțul de sud-est.

— secțiunea FH 3 VII; $10 \times 7,50$ m; peste colțul de sud-vest; constînd din trei casete paralele și egale de 10×2 m, despărțite între ele prin martori de 0,50 m.

În cele ce urmează vom prezenta o descriere succintă a profilului secțiunilor principale și vom descrie fortificația cu principalele ei elemente:

Descrierea profilului secțiunii I (peretele de Nord-Est): m. 0,0—5,00 la bază strat de lut de culoare galbenă închisă, care constituie pămîntul neumblat; strat

subțire de nisip și prundiș deasupra lui; strat de dărîmare format din pămînt cenușiu care conține mortar, piatră mărunță, fragmente de țigle și olane; humus actual, pămînt de culoare mai închisă, în care se mai află materiale arheologice provenind din dărîmătura zidului; m. 5,00—8,00: la bază, strat de lut galben de culoare închisă; în fața zidului, la m. 7,50—8,00 în acest strat se află o adîncitură, umplută cu mortar; strat de nisip și prundiș; strat gros de dărîmare cu foarte multă piatră mare, mortar, țigle, olane, pămînt cenușos; humus actual, în care pămîntul este plin cu mortar și piatră; m. 8,00—8,90: zidul de piatră; de carieră prinsă cu mortar; temelia este mai groasă, ea are spre exterior un ieșind de 0,10—12 cm; m. 8,90—15,25: la bază stratul de lut de culoare galben închisă; nivel subțire de lut galben de culoare închisă deasupra lui; strat de lut galben de culoare deschisă, nisipos avînd grosimea de 1,40 m lîngă zid (m. 8,90) și cca 0,00 la capătul porțiunii descrise (m. 15,25); humusul actual este foarte subțire constînd doar din stratul de iarbă crescut direct din lutul galben nisipos; m. 15,25—17,00 pătrundere în formă de cerc în lutul virgin de culoare galben închisă, umplută cu scurgere de pe val, fragmente de țigle, mortar, pietre; deasupra acestei umpluturi, pămînt lutos de culoare galbenă scurs de pe val și humus actual; m. 17,00—30/36: la bază stratul de lut de culoare galben închisă, care constituie pămîntul neumblat; un strat de lut galben nisipos cu pătrunderi de cărbune, arsură și cenușă; strat de lut cu foarte mult chirpic, cenușă, fragmente de țigle; strat de scurgere de pămînt galben nisipos de pe val; humus actual; m. 30/36—47: la bază stratul de lut galben de culoare închisă; strat de piatră de carieră așezată sistematic; strat subțire de cărbune; humus actual; de la m. 40,00 la m. 46,50 peste stratul de humus actual a fost aruncat pămîntul scos din interiorul turnului; acest strat conține material arheologic (ceramică, piroane, etc.), pietre, mortar, țigle și olane; m. 47,10—48,00 zid din piatră de carieră prinsă cu mortar; m. 48,00—53,00: interior de turn, foarte deranjat; nu se păstrează nimic din stratigrafie; groapa căutătorilor de comori a pătruns mai jos de nivelul superior al pămîntului neumblat; în pămîntul găsit în interior se aflau fragmente de vase ceramice, mortar, piatră, etc.; m. 53,00—53,90: zid de piatră scos; s-a mai păstrat ultimul rînd din pietrele temeliei; m. 53,90—62: la bază stratul de lut de culoare galben închisă; un strat subțire de humus antic; un strat de lut galben tasat, între m. 54,00—60,00, avînd la mijloc chiar un miez de pămînt roșu ars sau cu aspect de pămînt roșu ars; strat de lut galben deschis; strat îngust de lut impregnat cu cenușă; toate acestea împreună au aspect de val, al cărui culme se situează între m. 55,00—59,00; după m. 62 începe panta naturală a terenului.

Descrierea secțiunii II: m. 0,00—7,75; la capăt pietrele marginale ale drumului roman; strat de lut de culoare galben închisă care constituie pămîntul neumblat; strat subțire de mortar; de la m. 4 începe dărîmătura de piatră, mortar, cărămizi și țigle amestecat cu pămînt scurs de pe val; humus actual format mai ales din lut scurs de pe val; m. 7,75—8,60: zid din piatră de carieră; temelia mai groasă, avea un ieșind de 20 cm; zidul se păstrează cca 1,00 m deasupra temeliei; m. 8,60—15,00: strat de lut de culoare galben închisă; strat subțire de humus antic; strat de lut galben deschis nisipos, înalt de 1,20 m lîngă zid și 0,00 m la m. 15,00); m. 15,00—15,17 adîncitură în lutul galben neumblat umplută cu pămînt negru, chirpic, pietre, cărbune, etc.; m. 15,70—26,50: strat de lut de culoare galben închisă; strat de humus antic foarte subțire de culoare neagră; strat de lut galben deschis în care au pătruns resturi arheologice (pietre, țigle, cenușă, chirpici); strat de lut galben cu intruziuni de culoare neagră; strat de lut galben cu mult chirpic, resturi arheologice; grosimea 0,40 m; strat de humus actual; la m. 20,50—19,50 stratigrafia, anterior descrisă, a fost întreruptă de un nivel de pămînt negru afinat, care s-a impregnat și în lutul virgin; este un pămînt negru cu pigmenți, piatră și țigle; strat de pietre albe și vulcanice; strat de pămînt deschis cenușiu; strat de humus actual această porțiune constituie urma unui drum; de la m. 26,50 pînă la m. 35,00 se repetă în mare stratigrafia pe care am descris-o pentru porțiunea 15,00—20,50; singura deosebire este că în nivelele superioare ale stratigrafiei (straturile de humus actual și stratul de locuire cu chirpic) au fost antrenați mulți dintre bolovanii din drum, fie datorită unor lucrări agricole, fie datorită scurgerii pe panta terenului; m. 35,00—35,50 adîncitură în stratul de lut neumblat umplută cu chirpic și scurgere din stratul de locuire; m. 35,50—42,00: la bază stratul de lut galben de culoare închisă; strat de lut galben

nisipos de culoare deschisă care alcătuia agger-ul; foarte aplatizat, probabil datorită scurgerii continue a pământului lui pe pantă în jos mai ales datorită ploilor; m. 42,00—42,75 zid din piatră de carieră; puternic înclinat spre exterior, datorită presiunii agger-ului înălțimea temeliei este de 0,75 m; pietrele ei sunt prinse cu mortar numai în partea exterioară; temelia are un ieșind de 10 cm; de la m. 42,80 stratul de lut neumblat prezintă o pantă continuă și destul de accentuată spre Vest identificată pînă la m. 55; nu s-a delimitat nici o nivelare a acestei pante; dărîmătura cu pietre, mortar, pămînt cenușos și pămînt galben scurs din val se întinde pînă la m. 48 după care se pierde.

Descrierea porții de pe latura de Sud: se află la 12 m față de laturile de Est și Vest; dimensiuni miniaturale: spațiul porții 3,35—3,45 m între contraforți și 3,60 între ziduri; bastionul de Est ieșit cu 1,50 m față de zidul de incintă; $3,70 \times 5,65$ —5,70; partea interioară măsoară 3,80 m; grosimea zidurilor 0,72—0,75 m; spre spațiul porții are doi contraforți: unul situat la colțul interior ($0,85 \times 0,25$ m), celălalt la 2,50 m spre exterior ($0,82 \times 0,25$); pe latura din spate, la mijloc, are o intrare largă de 0,80 m; pragul intrării se află la nivelul temeliei și a fost nivelat cu un strat de mortar; zidul propriu zis se păstrează cam 0,75 m peste prag, iar la încheietura bastionului cu zidul de incintă este înalt de 1,65 m; colțul interior, laturile intrării au fost construite din cărămizi. Bastionul de Vest este ieșit cu 1,30 m față de zidul de incintă; măsoară $3,60 \times 4,05$ m; partea situată în interior măsoară 3,40 m; grosimea zidului este de 0,75—0,82 m; dimensiunile bastionului în interior sunt $2,00 \times 4,00$; spre spațiul porții are doi contraforți: unul la colțul interior ($0,78 \times 0,25$ m), celălalt la 2,50 m mai în față; distanța între cei doi contraforți interiori este de 3,00 m; pe latura din spate, la mijloc se află o intrare largă de 0,80 m; pragul acesteia este la nivelul temeliei; ușorii intrării și contrafortul interior au fost construite și cu cărămizi; cărămizile au fost folosite în șiruri de cîte două situate la 20 cm unul de altul. În interiorul bastionului, lîngă zidul din față spre colț, a fost găsită o groapă, largă de 0,55 m umplută cu pămînt galben cu urme de mortar. În bastionul de Est a fost găsită o groapă largă de 0,50 m, umplută cu pămînt de culoare neagră, pietre și cenușă; era plasată lîngă zidul dinspre spațiul porții, aproape de mijloc. Fig. 4.

Descrierea turnului de pe latura de Nord: dimensiuni $6,40 \times 6,00$ m în partea exterioară; grosimea zidului 0,80 m probabil; întrucît noi nu am găsit decît urma zidului scos nu putem preciza grosimea; urma zidului scos era groasă de 1,00 m; dimensiuni în interior $4,40 \times 4,00$ m este situat la 13,00 m de latura de Vest și la 16 m de latura de Est;

Săpăturile arheologice și stratigrafia mai sus descrisă permit următoarele constatări cu caracter tehnic și istoric:

1. Fortificația avea planul unui castru; dimensiunile $45,50 \times 35,00$ m; laturile lungi erau orientate Nord-Sud; se află la 4,50/5,00 m de drumul care ieșea din complex; latura de Nord era în același timp și barajul din zid al aliniamentului interior de apărare; pe latura de Sud, în poziție centrală se afla o poartă similară cu cea a unui castru; pe latura de Nord, exact pe direcția intrării porții, se afla un turn, adosat zidului de incintă; de la poartă la turn a fost identificat un drum de piatră, larg de 3,00—3,50 m; de-o parte și de alta a drumului au fost identificate urmele a două construcții; lățimea celei din partea de Est este de 8,00 m; a celei din partea de Vest este de 6,30 m; lungimea construcțiilor nu poate fi precizată; capătul spre Sud al celei din jumătatea de Est se află la 11 m de zidul de pe aceeași latură; dacă distanța ar fi aceeași și față de zidul de pe latura de Nord atunci lungimea construcțiilor ar fi de 25 m; distanța între cele două construcții este de 5,00 m (inclusiv drumul); între construcții și marginea valului, între construcții și drum se află șanțuri de rigolă, largi de 0,45—0,70 m; construcțiile au avut pereți din chirpic, dar au fost acoperite cu invelitoare în două ape cu țigle și olane. Fig. 3.

Construcția pe care am descris-o mai sus reprezintă faza cu zid de piatră a fortificației de poartă. Pe baza arhitecturii porților, poate fi datată în perioada Hadrianus-Antoninus Pius, mai probabil în vremea celui din urmă sau în ultimii ani ai primului împărat. Materialele arheologice găsite în nivelele superioare ale stratigrafiei sprijină această datare. Pe baza materialului arheologic se poate afirma că viața construcției a durat cel puțin pînă la mijlocul secolului III e.n., de cînd datează cele mai recente obiecte și monete.

2. Probabil însă că înaintea datei ridicării zidului de piatră a funcționat aici o fortificație cu incinta din val de pământ. O fază anterioară zidului de piatră a existat oricum pe latura de Nord și a fost reprezentată de valul de pământ al aliniamentului interior de apărare. Raportul între acest val de pământ și zidul de piatră este foarte interesant. Pentru prima dată am întâlnit în Dacia situația în care zidul de piatră nu a fost înfipt în partea exterioară a unui val de pământ anterior, ci în partea lui interioară. Raportul stratigrafic între cele două faze este vizibil și exact surprins în profilul secțiunii I. Mai puțin clare sunt, din cauza calității pământului din val, situațiile care exprimă raportul între valul de pământ și zidul de piatră pe celelalte trei laturi. Totuși, în secțiunea I, se vede clar cum valul de pământ galben nisipos a fost tăiat în partea din față de groapa pentru instalarea zidului de piatră. Această situație ne permite să susținem, existența unei fortificații cu val de pământ. Dimensiunile au rămas aproximativ aceleași și în faza cu zid de piatră, acesta reprezentând doar o întărire a valului de pământ. Deși suprafața în general încadrată de zid este mai mare, suprafața efectivă de locuire din interior a rămas aceeași; s-ar putea spune că cele două barăci din interior au continuat să existe din faza precedentă.

3. Destinația micii fortificații de poartă este greu de precizat numai după aceste date arheologice. După poziția în cadrul aliniamentului de apărare ea, avea fără îndoială și un rol defensiv. În interior însă nu am găsit urmele concrete ale nici uneia din unitățile militare care au staționat la Porolissum. În același timp însă, lângă peretele de Est, spre drum, am găsit, căzute cu fața în jos, două altare votive, ambele închinată de sclavi imperiali (*servi villici*) lui Iupiter și genului vâmlor sau procuratorilor care conduceau aceste vămi. Inscripțiile au fost probabil montate în zidul de incintă, cu fața spre drum. Ele erau căzute cu fața în jos, cum am mai spus, pe stătul inițial de dărîmăre. Aceste două inscripții constituie dovezi importante pentru determinarea destinației acestei construcții. Dată fiind prezența lor, situarea lângă drum la intrarea în oraș, care juca rolul de poartă, construcția ar fi putut juca rolul de punct de vamă.

Altar votiv; din gresie dură, nisipoasă, de culoare cenușie închisă; dimensiuni 114,5 × 67 × 44 cm; în partea superioară are o adîncitură circulară pentru arderea ofrandelor; adîncitura are o bordură lată; ea este încadrată lateral de două porțiuni cilindrice; deasupra cîmpului cu text se află un fronton triunghiular; între fronton și cîmp profilatură simplă; cîmpul inscripției măsoară 57,5 × 57 cm; litere înalte de 4,5 cm în rîndul 1 și 3,5 cm în rîndurile 2—11; distanța între rînduri 1—1,5 cm: (Fig. 5—6).

PRO SALVTE
 ET VICTORIA
 IMP(eratoris) CAES(aris) [M(arcis)]
 [a(ur) (elii) antonini
 commo(d)i p(ri)ncip(is) felic(is)]
 AVG(usti) N(ostri) RESTITV
 TORI COMMERC(iorum)
 ET GENIO P(ublici) P(ortorii) ILLY
 RICICL(audius) XENOPHON
 PROC(urator) AVG(usti) N(ostri) PER
 MARCION(em) ET POL(ionem) VIL(licos)

Ligaturi în rîndul 1 E + T; în rîndul 9 H + O + N; în arîndul 11 E + T.

Altar votiv; din piatră calcaroasă de culoare albă, gălbuie; dimensiuni 129 × 60 × 71 cm; în partea superioară are o placă pentru ofrande; sub placă se desfășoară două volute alcătuind un fel de fronton; una din volute a fost fracturată, dar a putut fi reconstituită grafic; volutele se încheie la mijloc într-un motiv cordiform; sub fronton se desfășoară o profilatură simplă spre cîmpul inscripției; cîmpul cu text măsoară 61 × 58,50 cm; profilatură simplă există și între cîmp și baza patrulateră; litere înalte de 3 cm în rîndul 1 și 2,5 cm în rîndurile 2—9; distanța între rînduri 1,5 cm; ligaturi: în rîndul 7 literele N + T; în rîndul 9 E + T. (Fig. 7).

I (ovi) O(ptimo) M(aximo)
 PRO SALVTE IMP(eratoris) M(arei)
 AVREL(ii) ANTONINI
 AVG(usti) [commodi
 pii fel(icis)] ET GENIO P(ublici) P(ortorii)
 VECTIGALIS ILLYR(ici)
 PROCURANTE [pompe
 IO LONGO PROC(uratore)
 AVG(usti) FELIX ET LVC(ius) VIL(lici)

Atît identificarea arheologică a așa zisei fortificații de poartă cît și conținutul inscripțiilor completează în chip fericit cunoștințele în legătură cu sistemul vamal din provinciile dacice (*Gostar 1951*) și în special cu existența și organizarea vămii de la Porolissum.

1. Construcția numită de noi provizoriu fortificație de poartă pare a fi de fapt locul unui punct vamal (*statio portorii*). Numai astfel se poate explica acum și prezența inscripțiilor ridicate de sclavii vameși (*servi villici*). Existența unei *statio* la Porolissum, deși încă neatestată nominal, a fost presupusă de mai mult timp (*Dobó 1940*; p. 168, *De Laet 1949*, p. 217; *Gostar 1951*, p. 170; *Macrea 1969*, p. 175; *Dobó 1975*, p. 150). Prezența celor două inscripții, numele celor patru servi villici, numele procuratorilor vămilor, dedicațiile către *genius portorii*, *genius vectigalis* confirmă acum existența ei. Probabil că era un punct vamal tot atît de important ca și cele de la Sucidava și Dierna, de vreme ce toate trei erau deservite de cîte o pereche de sclavi.

2. Judecînd după planul de tip *burgus* al construcției, după organizarea ei în interior, după caracterul materialului arheologic (în special armele din fier) acest punct de vamă era păzit. În cele două barăci din interior staționa probabil o mică unitate de arcași. Nu știm dacă această unitate era special destinată pazei punctului de vamă (*stationarii*; cf. *RE*, VI, 1909, col. 1648—1649 Liebenam; III A, 1929, col. 2221—2223 Lammert) sau era un detașament format din soldații uneia dintre numeroasele unități care staționau la Porolissum. Înclinăm să credem că cea de a doua posibilitate este cea reală, mai ales că un fragment de țiglă pare a prezenta o parte din numele incizat al cohorții V Lingonum.

3. Punctul vamal de la Porolissum (*statio portorii*) a intrat în funcție la începutul stăpînirii romane. Activitatea lui a fost permanentă și importanța lui a crescut, de vreme ce pe la mijlocul secolului II e.n. s-a simțit nevoia să fie reconstruit în piatră. Dacă acceptăm această ipoteză atunci în seria de *stationes* sigure sau presupuse, situate de-a-lungul drumului imperial Dierna — Porolissum, mai avem acum încă una sigură.

4. Vameșii (*servi villici*), în mod sigur sclavi ai împăratului sunt atestați pentru întîia oară la Porolissum în mod cert. Prima pereche, formată din Marcion și Pollio par să fi funcționat în perioada de început a domniei lui Commodus, mai exact imediat după anul 180 e.n. cînd acesta primește numele de Antoninus, și respectiv de Pius (183 e.n.). Cea de a doua pereche este formată din Felix și Lucius. Dacă titlurile de Pius (183 e.n.) și Felix (185 e.n.) au fost bine întregite atunci inscripția datează din partea a doua a domniei lui Commodus. Unul din acești sclavi vameși mai apare odată într-o inscripție la Porolissum. Un altar votiv ridicat în cinstea zeiței Fortuna a fost dedicat de un Felix aug(usti)

n(ostri) vil(l)icus) (C. Daicoviciu, în *Dacia*, 7—8, 19, 37 — 1940, p. 123, nr. 1). Credem că acest Felix este una și aceeași persoană cu sclavul cu același nume din inscripția descoperită de noi. Astfel, această inscripție, mai demult descoperită, poate fi datată și ea în jurul anilor 185—190 e.n. Pot fi acum lăsafe la o parte obiecțiile lui I. I. Russu (*SCIV*, 4, 3—4, 1953, p. 792) care presupunea că Felix ar putea fi un sclav de domeniu agricol. Tot în acest context mai trebuie reluată o inscripție de la Porolissum. Este vorba de o inscripție funerară cu următorul text: D(is) M(a-nibus) / EUFEMVS VIK(arius) / PEREGRINI VIX(it) / ANN(is) XXV / ERASTVS CONSERVO P(osit) (C. Daicoviciu, în *Dacia*, 7—8, 1937—1940, p. 325, nr. 5). N. Gostar (*Gostar 1951*, p. 179) susținea că inscripția nu se referă la vameși. Nouă însă ni se pare foarte probabil ca Eufemus să fi fost un *vicarius* al lui Peregrinus, care era *villicus*. Așa pare să creadă și A. Dobó (*Dobó 1975*, p. 150). Oricum funcția de *vicarius villici* este frecvent atestată, iar prezența unui *vicarius* la Porolissum nu ar fi deloc surprinzătoare, cu atât mai mult cu cât se pare că avem de a face cu un serviciu vamal foarte activ. S-ar putea chiar să fie vorba de o *familia vectigalis*, care cuprindea pe *villici* și pe ajutoarele lor (dispensator, contrascriptor, scrutator, etc.). Dacă luăm în considerare toate aceste lucruri devine cert faptul că la Porolissum a existat o *statio portorii* deosebit de importantă și pentru care avem atestați mai mulți *servi villici* (Marcion, Polio, Felix, Lucius, Peregrinus), un *vicarius villici* (Eufemus) și probabil un coleg (poate tot *vicarius*!) (Erastus). Numele de Felix mai apare ca *villicus* și la *statio Miciensis* (*Dobó 1940*, p. 179, nr. 83; *Gostar 1951*, p. 168). Nu credem însă că este una și aceeași persoană cu cea de la Porolissum. Numele de Felix (traducere a cuvântului grecesc Eutyches) era foarte frecvent folosit printre sclavii imperiali.

5. Împăratul Marcus Aurelius Antoninus Commodus apare de fiecare dată în calitate de conducător unic al Imperiului. În ambele cazuri numele lui a fost martelat, ras, de pe inscripții. În primul caz a fost ras numele întreg: MARCVS AURELIUS ANTONINVS COMMODUS rămânând din toată titulatura doar AUGUSTUS NOSTER. În cea de a doua inscripție a fost ras numai COMMODUS PIUS FELIX. Martelarea s-a petrecut probabil în cursul anului 193 e.n., după asasinarea lui când Senatul a ordonat *damnatio memoriae* pentru toate monumentele lui. Mai importante dintre titlurile menționate în inscripțiile de la Porolissum este acela de *restitutor commercii* sau *restitutor commerciorum*. Acest titlu nu mai apare în alte inscripții și nici în izvoarele literare. Foarte probabil că, în cazul Daciei Porolissensis, acest titlu a fost incizat pe inscripție ca urmare a măsurilor luate de împărat pentru refacerea drumurilor, pentru asigurarea căilor comerciale după așa numitele războaie marcomanice (Dio Cassius, LXXII, 3).

6. Sunt atestați doi *procuratores augusti*. Primul Tiberius Claudius Xenophon, Papiria tribu este cunoscut din mai multe inscripții (*CIL*, III, 8042; *Dobó 1940*, p. 157, nr. 3); procuratura lui pare a data din prima parte a domniei lui Commodus. Titlul complet purtat de el era *procurator augusti publici portorii Illyrici per Moesiam Inferiorem et Dacias III*. Această funcție a existat din vremea lui Commodus pînă sub Philipus Arabs (*Pflaum 1974*, p. 30, 41). Cel de al doilea procurator se nu-

mea Pompeius? (sau Pomponius?) Longus și este necunoscut. Nici nu suntem prea siguri pe lectura nomen-ului. S-ar putea să fie și el printre primii procuratori imperiali ai vămilor.

7. Din inscripții mai apar câteva date interesante. Mai întâi este menționat un *Genius publici portorii Illyrici*, neatestat pînă acum. A. Dobó (Dobó 1940, p. 182, nr. 93) cunoaște doar un *Genius*. Apare apoi la Porolissum un *genius publici portorii vectigalis*, pe care A. Dobó (Dobó 1940, p. 177, nr. 69) îl cunoaște doar sub forma de *splendidissimus vectigal*. În același context, credem, ar putea fi citită altfel și inscripția de la Vetel (= Micia) (Dobó 1940, nr. 83 = IDR, III, 3, nr. 102) unde în loc de *genio p(opuli) r(omani) et commercii* propunem a se citi *genio p(ublici) p(ortorii) et commercii*, caz în care se explică mai bine și calitatea celui care a ridicat altarul (*Felix servus villicus stationis*).

Cele două inscripții descoperite la Porolissum lângă zidul postului de vamă precum și rezultatele săpăturilor arheologice executate la acest post aduc deci contribuții importante pe de-o parte la precizarea existenței unui punct vamal la Porolissum, iar pe de altă parte la felul organizării vămii în acest loc, și, mai mult, la funcționarii serviciului vamal regional (*publicum portorium Illyrici*).

NICODAE GUDEA

BIBLIOGRAFIE ȘI ABREVIERI PUBLIOGRAFICE

Christescu 1929	V. Christescu, <i>Istorie economică a Daciei romane</i> Pitești, 1929.
Dobó 1940	A. Dobó, <i>Publicum Portorium Illyrici. Az illyricumi vámrendszer vonatkozó feliratoikat összedkította, történeti bevezetéssel és magyarázatokkal ...</i> , Budapest, 1940 (extras din <i>ArchErt</i> , III, 1, 1940).
Laet 1949	S. J. d Laet, <i>Portorium. Étude sur l'organisation douanière chez les Romains [surtout à l'époque du Haut Empire]</i> , Bruges, 1949.
Gostar 1951	N. Gostar, <i>Vămile Daciei</i> , în <i>SCIV</i> , 2, 2, 1951, p. 165—168.
Macrea 1969	M. Macrea, <i>Viața în Dacia romană</i> , București, 1969.
Pflaum 1974	H. G. Pflaum, <i>Abregée de procuratores equestres</i> , Paris, 1974.
Dobó 1975	<i>Contributions à l'histoire de la douane en Dacie</i> în <i>Acta Classica Universitatis Debrecenensis</i> , 11, Debrecen, 1974—1975, p. 145—150.

**EPIGRAPHISCHE BETRÄGE ZUR KENNNTNIS DES ZOLLSYSTEMS
AUS DEN DAKISCHEN PROVINZEN, DER ZOLL
VON POROLISSUM**

(Zusammenfassung)

In den Jahren 1986 und 1987 wurde in Porolissum ein Bau entdeckt und teilweise erforscht, der sich auf der dritten Verteidigungslinie der Stadt befindet (Abb. 2). Der Bau wurde provisorisch Torfestung genannt, da er sich am Eingang zum Komplex, neben dem römischen Weg befindet. Der Bau hatte den Plan eines *burgus*, mit Tor an der Südseite und Zwischenturm an der Nordseite; Ausmaße: 45,50×35 m; im Innern, entlang eines Weges befanden sich zwei Baracken. Abb. 3. Die Festung hatte zwei Bauphasen. In der ersten Phase war sie von einem Erdwall umgeben. In der folgenden Phase wurde eine Steinmauer errichtet. Nach den Analogien des Torplans (Abb. 4) zu urteilen, wurde der Bau mit Steinmauern um die Mitte des 2. Jh. u.Z. errichtet. Das Leben des Baus dauerte wenigstens bis Mitte des 3. Jh. u.Z. Neben der Ostmauer fand man zwei Inschriften. Abb. 5—6; 7. Die Inschriften wurden von den *servi villici* zur Zeit des Kaisers Commodus im Namen der Prokuratoren des Zollamtes aus *Illyricum* aufgestellt. Das Vorhandensein der Inschriften und deren Inhalt ermöglichte es dem Verfasser zu behaupten, daß der „Torfestung“ genannte Bau eigentlich ein Zollpunkt (*statio portorii*) für Porolissum war. Von diesen Daten ausgehend, macht der Verfasser einige Erwägungen historischen und chronologischen Charakters hinsichtlich der Organisierung und Funktionierung des Zolldienstes im allgemeinen in Dakien und speziell in Porolissum und schlägt auch für die Inschriften von Micia (IDR III, 102) eine zutreffendere Lesart vor.

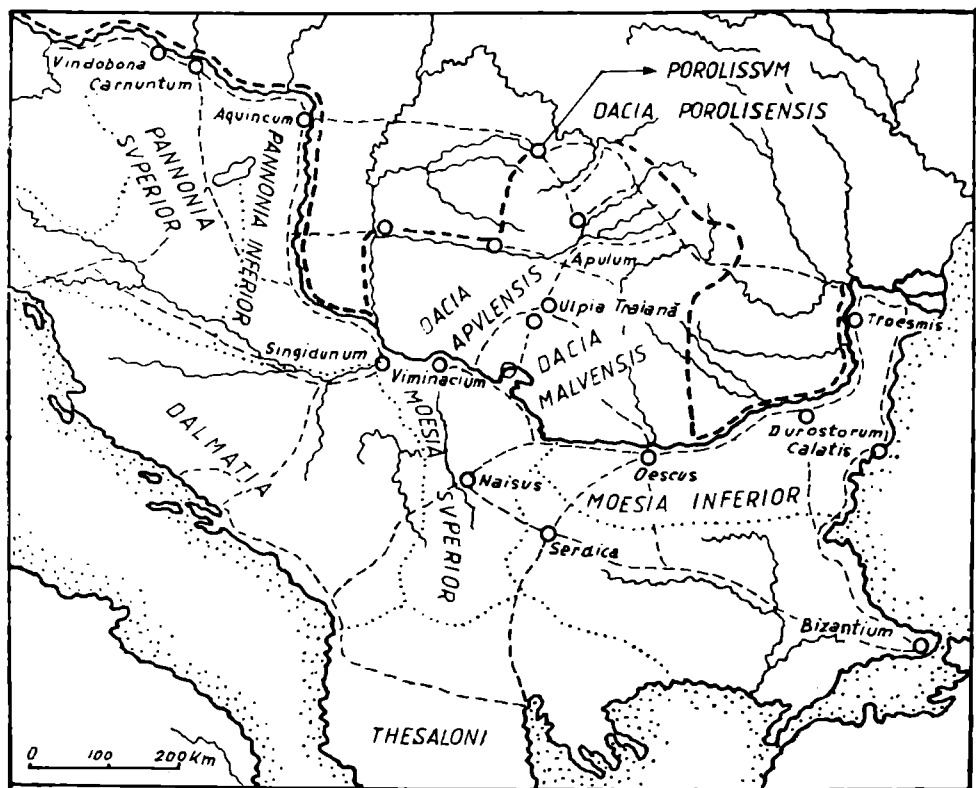

Fig. 1. Harta Daciei cu principalele drumuri și puncte vamale.

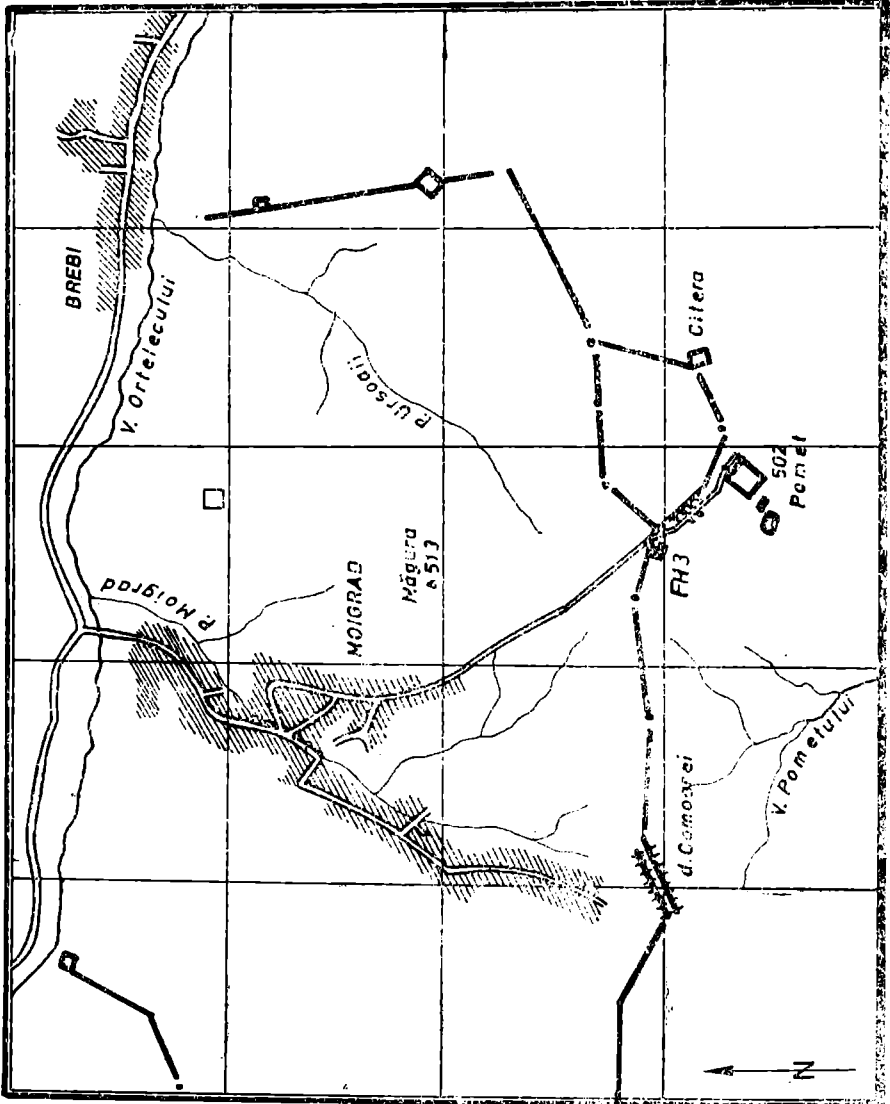

Fig. 2. Planul complexului de la Porolissum cu poziția punctului de vană (FH 3).

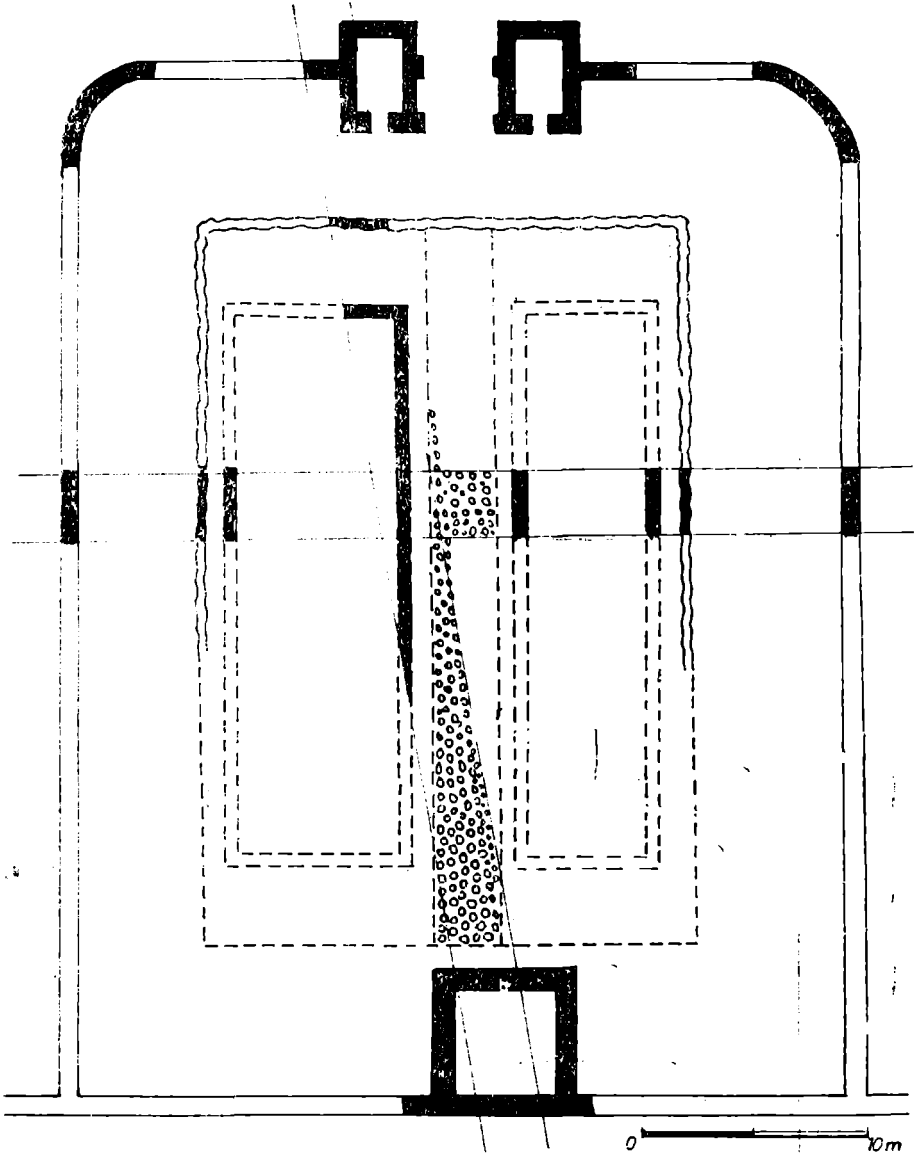

Fig. 3. Planul fortificației de poartă.

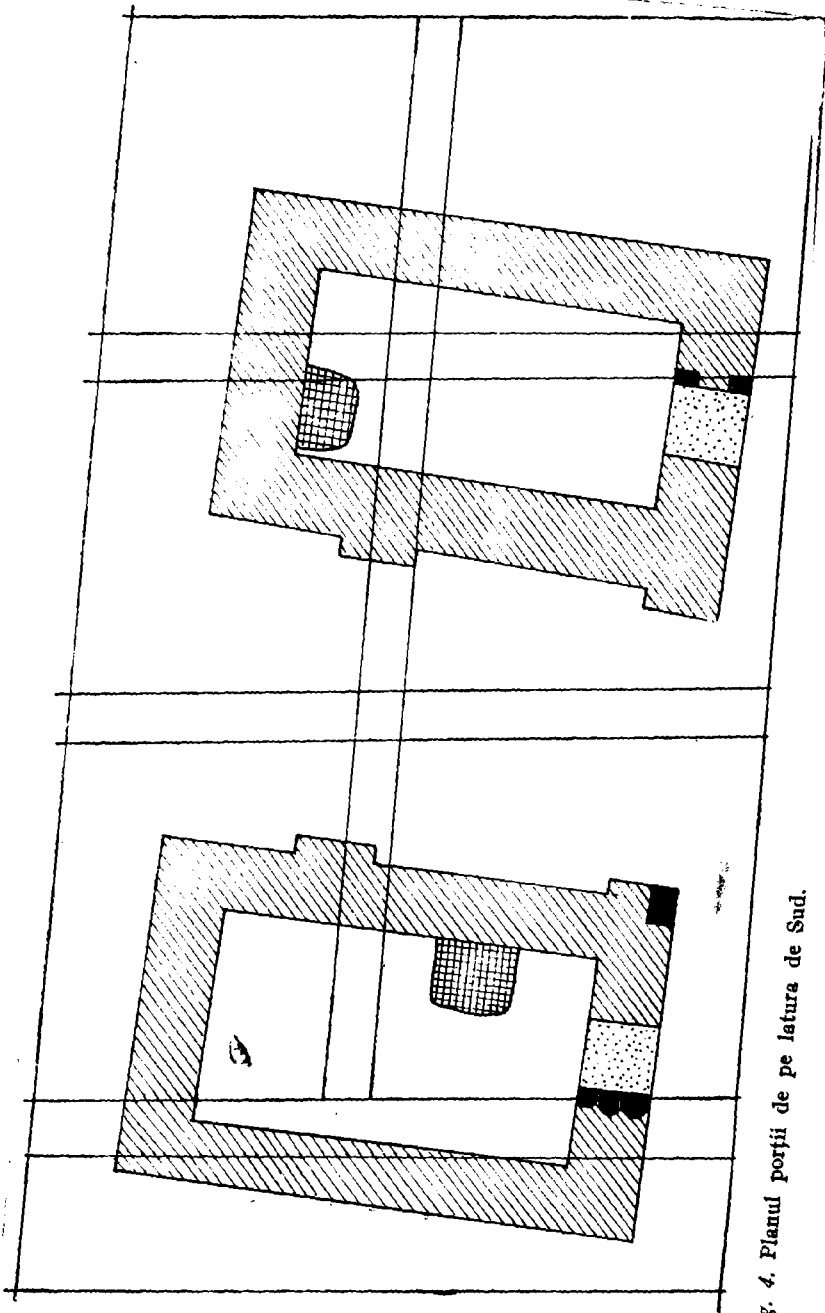

Fig. 4. Planul porții de pe latura de Sud.

Fig. 5. Inscripția nr. 1 (foto).

Fig. 6. Inscriptia nr. 1 (desen).

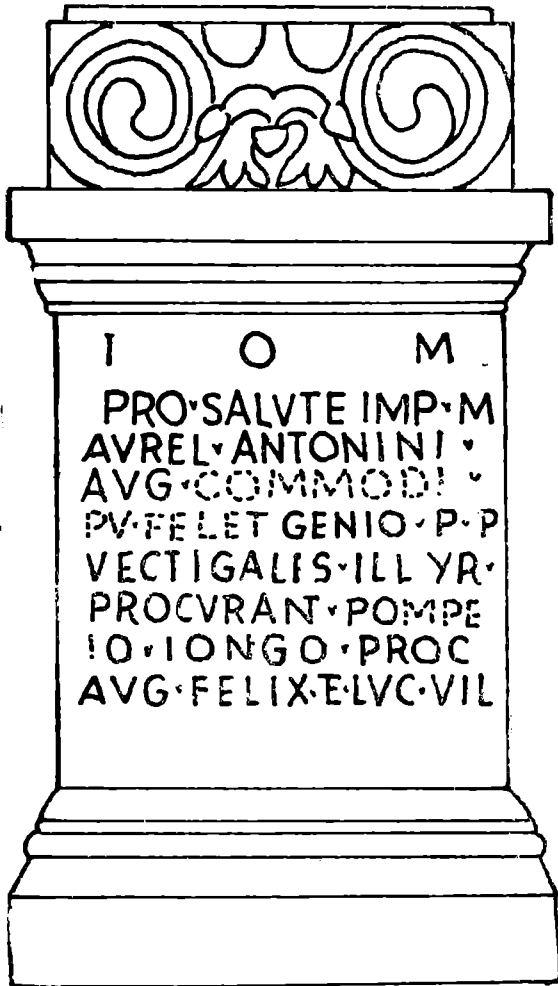

Fig. 7. Inscriptia nr. 2 (desen).